

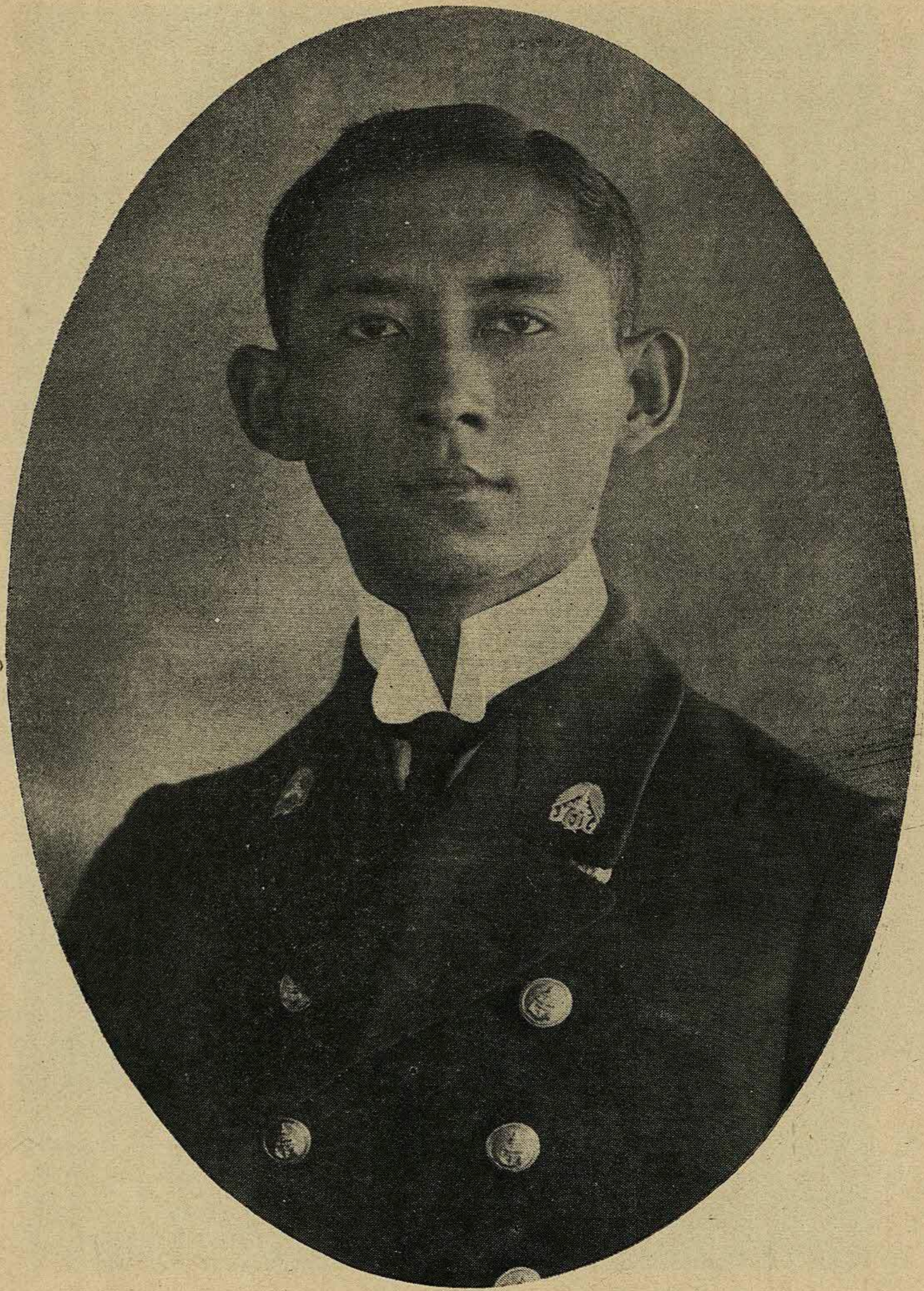

ประวัติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงเรียบเรียงทุกเกล้า ๆ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าทิวทิพย์ กรมหลวงสงขลานครินทร์
ครบศตมาท

ณวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

มีกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์
ฉายเมื่อเป็นนายเรือโทราชนาวี พ.ศ. ๒๔๕๕

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์
ฉายเวลาเสด็จไปทอดพระเนตรการแพทย์ประเทศอังกฤษ

TUDC

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

21/04/2563

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๗ กรมหลวงสงขลานครินทร์

ถ่ายกับคณะแม่ทัพเรือเสด็จเสด็จ ๑๕ พ.ศ. ๒๔๖๖

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๗ กรมหลวงสงขลานครินทร์
นายเมือ พ.ศ. ๒๔๖๘

สารบัญ

อธิบายเบื้องต้น	หน้า ๑
ชาติของสมเด็จพระเจ้าพระยา	,, ๒
การศึกษาของสมเด็จพระเจ้าพระยา	,, ๒
สมเด็จพระเจ้าพระยาแรกเข้ารับราชการ	,, ๓
ว่าด้วยเหตุที่สมเด็จพระเจ้าพระยาจะมีเกียรติในทางราชการ	,, ๔
ประวัติสมเด็จพระเจ้าพระยาในหนังสือพิมพ์บางกอกกาเดเนเตอร์	,, ๕
เรื่องคนไทยเริ่มเรียนภาษาอังกฤษ	,, ๙
เช่นรี เบอริชเข้ามาขอแก้สัญญา	,, ๑๑
ประเพณีเดือนกรกฎาคมพระมหาอุปราชสวรรคต	,, ๑๓
สมเด็จพระเจ้าพระยาชวนชวายในการที่จะถวายราชสมบัติแก่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	,, ๑๕
ทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าพระยาสำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ ๔	,, ๑๖
เรื่องทำสัญญากับต่างประเทศในรัชกาลที่ ๓	,, ๑๗
เรื่องเซอร์จอห์น เบาริง มาขอแก้สัญญา	,, ๒๐
ความลำบากของการเปลี่ยนหนังสือสัญญา	,, ๒๑
สมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นคนสำคัญในการปรับแก้สัญญา	,, ๒๓
เซอร์จอห์น เบาริง ชมสมเด็จพระเจ้าพระยา	,, ๒๔
ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงในบ้านเมืองเพราะเหตุทำสัญญากับฝรั่ง	,, ๒๕
ว่าด้วยเหตุที่สมเด็จพระเจ้าพระยาคิดยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ เป็นอุปราช	,, ๒๗
ว่าด้วยอันตรายของพระเจ้าแผ่นดินเพราะเหตุมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน	,, ๒๙

ประวัติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

อธิบายเบื้องต้น

หนังสือซึ่งข้าพเจ้าเรียบเรียงทุกเล่ม ๆ ถวาย ในงานพระราช
กุศลหน้าพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์
๒ เรื่องที่พิมพ์มาแล้ว คือเรื่องจดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พิมพ์ในงานสัตมวาร และเรื่องพระราช
ประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อก่อนเสวยราชย์ พิมพ์
ในงานบัญญัติสัตมวาร มีข้อความกล่าวถึงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริย
วงศ์ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหมทั้ง ๒ เรื่อง ครั้น
ถึงเวลาเรียบเรียงหนังสือทุกเล่ม ๆ ถวาย สำหรับพิมพ์ในงาน ศัตมาห
ข้าพเจ้า คิดว่า ถ้าเป็นเรื่อง ประวัติ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เห็น
จะเหมาะดี จะได้เป็นเรื่องเนื่องต่อกันในหนังสือแจกทั้ง ๓ งาน ข้าพเจ้า
จึงได้เรียบเรียงเรื่องประวัติของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ตอน
เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ขนทุกเล่ม ๆ ถวาย ความที่กล่าว
ในเรื่องประวัตินี้โดยมากกล่าวตามที่พบในจดหมายเหตุต่าง ๆ ทั้งของไทย
และของฝรั่ง ที่ทราบด้วยตนเองก็มีบ้าง แห่งใดซึ่งเป็นแต่กล่าวโดย
สันนิษฐานของข้าพเจ้าเองก็ได้บอกไว้ เพื่อผู้อ่านจะได้วินิจฉัย หวังว่า
จะเป็นประโยชน์ในทางความรู้ โบราณคดีแก่ท่านทั้งปวง

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นบุตร
 สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ท่านผู้หญิงจัน
 (น้องกรมหมื่นนรินทรภักดี) เป็นมารดา เกิดในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันที่
 ศุกร เดือนยี่ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะโรง^(๑) พ.ศ. ๒๓๕๑ มีพี่น้องร่วมบิดา
 มารดาเดียวกัน ๘ คน แต่อยู่มาจนเป็นผู้ใหญ่แต่ตัวท่านกับน้องอีก ๔ คน
 คือ เจ้าคุณหญิงแข เรียกกันว่าเจ้าคุณตำหนักใหม่คน ๑ เจ้าคุณหญิง
 ปุก เรียกกันว่าเจ้าคุณกลางคน ๑ เจ้าคุณหญิงหรั่ง เรียกกันว่า
 เจ้าคุณน้อยคน ๑ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) คน ๑

เรื่องประวัติของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ปรากฏว่าได้
 ถวายตัวเป็นมหาดเล็กแต่ในรัชกาลที่ ๒ แต่ส่วนการศึกษานั้นเมื่อ
 ทราบในชั้นหลัง ว่าเห็นจะไม่ได้เรียนอักษรสมัยเด็กชงนัก เพราะการ
 เฒ่าเรียนของลูกผู้ดีในสมัยเมื่อก่อนยังเขาวัวยวนน มักเป็นแต่ฝากให้พระ
 ภิกษุสอนตามวัด ไม่ได้เข้าเรียนกวดขัน จะรู้ได้มากหรือน้อยก็แต่
 ความนิยมของเด็ก แม่การที่เรียนวิชาสำหรับเป็นอาชีพเมื่อเติบโตใหญ่ ใน
 สมัยนั้นก็มักเรียนโดยกระบวนฝึกหัดอบรมในด้านผู้ปกครอง คือบิดาเป็น
 อาทิต้องเช่นบิดาเป็นช่างหรือเป็นแพทย์ บุตรภักดีศึกษาวิชชานนจาก
 บิดาต่อไป ดังนเช่นนั้น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นบุตร

(๑) คนสำคัญของประเทศสยามเกิดเป็นสหชาติกันในปี่มะโรงมี ๔
 คือพระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัวพระองค์ ๑ กรมหลวงวงศาธิราช
 ดินิทพระองค์ ๑ สมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์ ๑ เจ้าพระยาภูธราภัย
 (นุช บุนนาค) ที่สมุหนายก ๑

รูปสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
(รูปนี้ฉายเมื่อในรัชกาลที่ ๕)

ชายคนใหญ่ของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ซึ่งเป็นพระยา
พระคลังเสนาบดีว่าการต่างประเทศ (ในสมัยเมื่อยังมิได้แยกออกเป็น
กระทรวงหนึ่งต่างหาก) และได้ว่าการปกครองหัวเมืองชายทะเลฝ่ายตะวันออก
ออกมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ คงจะได้ศึกษาราชการที่เนื่องกับชาวต่างประเทศ
และกระบวนการปกครองหัวเมืองในด้านนักของบิดาเป็นวิชาสำคัญสำหรับตัว
มาแต่แรก จึงไม่ปรากฏว่าท่านสนใจศึกษาวิชาการช่าง (๑) หรือในการวิชาอื่น
วิชาอื่นอย่างหนึ่งอย่างใด ได้ยินท่านผู้หลักผู้ใหญ่ชมมากแต่ขอที่มีความ
สามารถฉลาดในกระบวนการราชการบ้านเมืองอย่างเดียว

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เห็นจะเป็นคนโปรดของ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๒ ด้วยบิดา
ของท่านเป็นผู้ซึ่งทรงชอบชดเชยคุณ และได้มารับราชการกรมท่าร่วม
กันเมื่อตอนปลายรัชกาล เพราะฉะนั้น พอถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรง
ตั้งบิดาของท่านให้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง ตัวท่านก็ได้เป็นทนายชัชวรงค์
หุ้มแพร มหาคเด็ก และต่อมาทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์
ขึ้นเป็นท้าวหลวงดีทนายเวรมหาคเด็ก (๒) สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริย

(๑) ต่อเมื่อมีตำแหน่งในราชการแล้วจึงได้ศึกษาวิชาต่อเรือกำปั่น
จนชำนาญชำนาญ กับอีกอย่างหนึ่ง ดูเหมือนจะชอบศึกษาวงศ์วานดารจัน
ด้วย แต่ก็เป็นงานหนักหนักเหมือนกัน

(๒) ต้นนิษฐานว่าได้เป็นทนายชัชวรงค์ ในต้นรัชกาลที่ ๓ เวลานั้น
นั้นอายุได้ ๑๘ ปี และมีจดหมายเหตุของมิชชันนารีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘
เรียกท่านว่าหลวงนายดีทนาย เห็นจะได้เป็นท้าวหลวงดีทนายเวรมหาคเด็ก
เมื่ออายุราว ๒๕ ปี

วงศ์เมื่อยังเป็นหลวงนายดีทชแต่งงานสมรสกับท่านผู้หญิงกตัญญู ธิดาหลวง
แก้วอายุดี (จาด) บุตรของเจ้าพระยามหาเสนาขุนนาคร แต่เจ้าคุณนวด
มิได้เป็นมารดา แต่จะแต่งงานเมื่อปีใดนั้นทราบได้แต่ว่าก่อน พ.ศ. ๒๓๗๑
เพราะเจ้าพระยาสุรวงค์วัยฉ้วนบุตรของท่านเกิดเมื่อบชวด พ.ศ. ๒๓๗๑
แล้วมธิดาอีกคนหนึ่งชื่อกกลาง ได้แต่งงานสมรสกับพระยาดีหราชฤทธิไกร
(แย้ม บุณยรัตพันธุ์) บุตรเจ้าพระยาภูธรราชย์

พิเคราะห์ดูตามความที่ปรากฏในหนังสือจดหมายเหตุเก่า ๆ ดู
เหมือนความสามารถฉลาดหลักแหลมของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริย
วงศ์จะเริ่มปรากฏแก่คนทั้งหลายตั้งแต่เมื่อเป็นหลวงดีทชนายเวร เพราะ
เหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ โอกาสประกอบกับฐานะของท่านที่เป็นบุตรเจ้าพระยา
พระคลัง เป็นต้นว่าพอถึงรัชกาลที่ ๓ แล้วไม่ช้า อังกฤษก็เริ่มมา
อำนาจขึ้นใกล้ชิดกับประเทศสยาม ด้วยได้หัวเมืองของพะม่าที่ต่อแดน
ไทยไว้เป็นเมืองขึ้น และมาตั้งเมืองเกาะหมากเป็นที่มั่นต่อแดนไทยทาง
หัวเมืองมะลายู ต้องทำหนังสือสัญญาทางไมตรีกับบริษัทอังกฤษซึ่ง
ปกครองอินเดีย เริ่มมีการเมืองและการค้าขายเกี่ยวของขึ้นกับอังกฤษ
ตอนนั้นมา (เมื่อเสด็จการปราบกบฏเวียงจันทน์แล้ว) ไทยเกิดรบกับญวน
ต้องเตรียมรักษาปากน้ำเจ้าพระยาและเมืองจันทบุรี มิให้ญวนจู่มาทำร้าย
ได้ โดยทางทะเล ในการปรึกษาทำหนังสือสัญญากับทูตอังกฤษก็ดี การ
สร้างป้อมและเตรียมกำลังรักษาเมืองสมุทรปราการก็ดี การสร้างเมืองจันท
บุรีใหม่ที่เนินวงบางกระจะก็ดี อยู่ในกระทรวงของเจ้าพระยาพระคลังบิดา
ของท่าน สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นบุตรผู้ใหญ่ก็ได้รับใช้

เป็นผู้ช่วยอย่างกับมือขวาบิดาของท่านในการทรงปลง (๑) จึงเป็นโอกาสที่
 ได้แสดงคุณวุฒิให้ปรากฏ จะนำเรื่องมาฝากขอเป็นอุทาหรณ์ ดังเช่น
 เมื่อบิดาของท่านลงไปสร้างเมืองจันทบุรี ตัวท่านเองรีบต่อเรือกำปั่นรบ
 คิดพยายามทำเรือกำปั่นอย่างฝรั่งได้ แล้วพากำปั่นรบ (๒) ๑ ลำแรกเข้ามา
 ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ โปรดพระราช
 ทานชื่อว่า "เรือแกล้วกลางสมุทร" (แต่มีชื่อเรียกอย่างฝรั่งอีกชื่อหนึ่งว่า
 "เรืออาเรียด")

มีจดหมายเหตุของพวกมิชชันนารีอเมริกันแต่งพิมพ์ไว้ ในหนังสือบาง
 กอกริกคอเคอร์ ว่าด้วยสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อยังเป็น
 หลวงนายดีศรี ร่วมเวธดาเมอพาเรือกำปั่นเข้ามาถวาย ได้คิดคำแปล
 มาลงไว้ต่อไปนี้ (๓)

"วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

ฉันทนามขุนนางไทยหนุ่มคนหนึ่งมาหาพวกมิชชันนารี ขุนนางหนุ่มผู้นี้
 ทำทางคมขำ ฉลาดเฉลียว พุดจาไพเราะ เมื่อแรกมาถึงได้สนทนากับพวก
 มิชชันนารีอยู่สักพักหนึ่ง ครั้นจวนจะกลับจึงได้สนทนากับยอนแบบดีดัดผู้
 ช่วยในร้านขายยา ตอนที่คุยกับยอนแบบดีดัดนี้เอง ขุนนางหนุ่มคนนั้น
 ได้บอกว่าคุณท่านคือหลวงนายดีศรี (คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรี

(๑) บุตรสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ที่ได้เป็นกำลังช่วย
 บิดาอีกคนหนึ่งครั้งนั้น คือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้าบุญนาคร) ต่อมา
 ในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นที่จมีนราชามาตย์ในกรมตำรวจ

(๒) เป็นเรือชนิดใช้ใบเหล็กมทั้งเด้าหน้าเด้าท้าย

(๓) ขุนบริบาลบุรีภัณฑ์ (บัวน อินทวงศ์ เปรียญ) เป็นผู้แปล

ผู้ริยวงศ์) บุตรหัวปีของเจ้าพระยาพระคลัง เสด็จมาตั้งกระทรวงการต่าง
 ประเทศ พึ่งกลับมาจากจันทบุรี โดยเรือที่ต่อมาจากที่นั่น ซึ่งได้ชื่อว่า
 อาเรียด ต่वनบิดาของท่านยังคงอยู่ที่จันทบุรี เมื่อพวกมิชชันนารีรูเซีย
 เช่นนงเงอเชอเชิญให้ท่านอยู่ต้นทากันออกก่อน ท่านก็ยอมอยู่ต้นทากันด้วย
 อีกสักคู่หนึ่ง ขณะเมื่อจะตาไปได้เชิญให้พวกมิชชันนารีไปเที่ยวที่บ้าน
 ของท่านบ้าง.

วันที่ ๒๔ ตุลาคม วันนั้นพวกมิชชันนารีได้ ไปหาหุดวงนายดีทริชยังบ้าน
 ของท่าน บ้านของหุดวงนายดีทริช หมอบรัดเตกดำวว่าใหญ่โตงดงาม
 มาก ที่หน้าบ้านเขียนป้ายติดไว้ว่า “นี่บ้านหุดวงนายดีทริช ขอเชิญ
 ท่านล่หายทงหลาย” ที่บ้านหุดวงนายดีทริช พวกมิชชันนารีได้รู้จักคน
 ดี ๆ อีกหลายคน ขอนพวกมิชชันนารีรู้ ลักชอบพอและรักใคร่ท่านมาก.

วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

พวกมิชชันนารีไปชมเรือใบ อาเรียด ซึ่งต่อมาจากเมืองจันทบุรี มา
 ถึงได้ ๒-๓ วันเท่านั้น จะนำมาถวายให้ ในหุดวงทอดพระเนตร พวก
 มิชชันนารีก็ดำวว่าเรืออาเรียดนั้น เบนเรือดำแรกที่ทำเทียมเรือฝรั่ง หุดวง
 นายดีทริชไม่ม่แบบดี แต่เที่ยวได้จาแบบเรือจากเรือฝรั่งดำโนนนิคดำน
 หน่อยแถมมาทำชน ถึงเช่นนั้นก็บว่าทำพอใช้ ที่เดียว หุดวงนายดีทริช
 ผู้ บินคนฉลาดไหวพริบนัก คนไทยออกจะฉลาดเทียมฝรั่งแล้ว นอก
 จากเรืออาเรียดที่นำมาถวายทอดพระเนตร หุดวงนายดีทริชยังได้ต่อเรือ
 อื่น ๆ ที่เมืองจันทบุรีนั้น นอกเป็นจำนวนมาก นำหนักตั้งแต่ ๓๐๐ ตัน ถึง
 ๕๐๐ ตัน

)
ภรรยาของหลวงนายดีทรี (ท่านผู้หญิงกตัญญู) นี้ดีด้อยก็คล้ายกับสามี ชอบส่วมมากกับชาวต่างประเทศ ได้ชอบพอรักใคร่กับนางแบบดีด้อยมาก ถึงกับเคยไปนอนค้างที่บ้านนางแบบดีด้อย ก็นอนมากคิด

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

เรเวอเรนต์ ยอนสันกับภรรยาหาหมอบรัดเดแจ็งว่า หลวงนายดีทรีเชิญเขาทั้ง ๒ ไปเมืองจันทบุรี และจะให้พักอยู่ที่นั่นสัก ๖ เดือน ด้วยหลวงนายดีทรี ภรรยาและลูกมีความประสงค์จะเรียนภาษาอังกฤษในโอกาสนั้น ยอนสันจะได้แจกหนังสือและสอนคำสอนแก่พวกจีนที่จันทบุรี ด้วย

วันที่ ๗ ยอนสันกับภรรยาตกลงจะไปกับหลวงนายดีทรีแน่นอน หมอบรัดเดแจ็งจะไปด้วย แต่ไปเปิดยื่นอากาศชั่วคราว เมื่อสัปดาห์แล้วจะกลับมา เพราะหมอบรัดเดแจ็งไม่มีใครจะสัปดาห์มาตั้งแต่พวกมิชชันนารีถูกไล่ออกจากที่อยู่เดิม หมอบเป็นผู้ง่วงแค้นเรื่องที่อยู่อันเป็นภาระชุกชุมมากมาย.

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

หมอบรัดเดแจ็งออกจากบ้านไปลงเรืออาเรียล ซึ่งจะไปยังเมืองจันทบุรี พร้อมด้วยยอนสันกับภรรยา ไปถึงเรือเวดาเที่ยงตรง ได้พบกับมารดาและภรรยาของหลวงนายดีทรีไปถึงเรือก่อนแล้ว มารดาและภรรยาของหลวงนายดีทรีนั้นเป็นคนอริยาคัยดังกู คุณกตัญญู (ภรรยาหลวงนายดีทรี) ออกตัวและขอโทษแก่พวกฝรั่งว่าเรือคับแคบ หลวงนายดีทรีจึงให้พวกฝรั่งพักบนศาลาพาสันบน หมอบรัดเดแจ็งต้องอยู่พราดจากเมียเป็นครั้งแรก ตั้งแต่แต่งงานมา เรือแล่นไปสัปดาห์ก็เกินที่คาดหมายกัน

๘
วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

รุ่งเช้าเรือต้องดงมาถึงปากน้ำ มารดาและญาติพี่น้องผู้หญิงของหลวง
นายดีที่ขึ้นเรือมาตั้งแค่น้ำแถวชนจากเรือที่ปากน้ำ ตกเวลาดากลางคืน
พวกมิชชันนารีร้องเพลงเด่นกันแก๊งวง หลวงนายดีที่รับบอกว่าบนศาล
พาดกว่าข้างล่าง เพราะข้างล่างปะปนกันมากนัก พวกที่อยู่ข้างล่างก็ซ้อม
เพลงกล่อมช้างเผือกที่ได้นเมืองจันทบุรีกัน วันหนึ่งร้องหลาย ๆ เทียว
กดับไปกดับมาจนหน้าเมื่อ หมอยอนด้นกับภรรยาอยู่ห้องใด ๆ กับหมอบ
บริดเด พวกมิชชันนารีก็ไปเมืองจันทบุรีคราวนี้ ได้รับความเอาใจได้จาก
กับคนดี พวกลูกเรือและผู้ที่มาด้วยเป็นอย่างดี.

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

พอน้ำมากข้ามต้นคอนได้ก็ออกเรือ หลวงนายดีที่แต่ดงว่า มีความ
เดี่ยใจที่คองจากมารดาไป และมารดาก็เหมือนกัน เมื่อจะไปแต่ดงว่า
เดี่ยคายที่จะจากบุตรและหลาน ในจำพวกบุตรของหลวงนายดีที่ขึ้นหลัง
ไต่เป็นอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีกระทรวงกลาโหมคนหนึ่ง (คือเจ้า
พระยาสุรวงศวิวัฒน์ วอน บุนนาค) เรือเด่นไปโดยสวัสดิภาพ.

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนหลวงนายดีที่มีความกรุณาเตรียมเข้าของและเครื่องสำรับ
อาหารอันจะใช้เป็นของสำหรับเค็รทางกดับกรุงเทพ ๆ ให้แก่หมอบริดเด
เป็นจำนวนมาก

วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนหมอบรัดเลลงเรือที่ปากน้ำจันทบุรี เติรทางกลับกรุงเทพ ฯ
กลับมาพร้อมกันน้องเชยของหลวงนายดีทช (พระยาสุรเสนา สวัสดิ์)
วันที่ ๑๕ ถึงปากน้ำเมืองสมุทร วันที่ ๒๐ ลงเรือลำบนเข้ามา
กรุงเทพ ฯ กับนายสุจินดา (๑) วันที่ ๒๑ ถึงกรุงเทพ ฯ มีความสุขสบายดี
การที่คบหาสมาคมกับพวกมิชชันนารีอเมริกันในสมัยนั้น ไม่แต่
สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เท่านั้น ตั้งแต่พวกมิชชันนารีอเมริกัน
เริ่มเข้ามาตั้งในกรุงเทพ ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ เดิมมาเช่าที่ตงอยู่ที่หน้า
วัดเกาะ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๗๓ มีฝรั่งพวคนายเรือไปอาศัยพวกมิชชันนารี
แล้วเลยเข้าไปยงนงในวัดเกาะเป็นเหตุวิวาทขึ้นกับพระ สมเด็จพระยา
บรมมหาประยูรวงศ์ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาพระคลัง จึงให้พวกมิชชันนารี
ย้ายขนมาอยู่ไต่บ้านพวกเขารตที่ถูกฎจณโกดกับจวนของท่าน เป็นเหตุให้
พวกมิชชันนารีอเมริกันได้ โอกาสเข้าใกล้ ชัดกับไทยที่มยศบรรดาคักดี ก็
ลักษณะที่พวกมิชชันนารีประพฤตินั้น มีการสอนคฤศตคำสอนาเป็นของตน
ก็จริง แต่พอใจสอนภาษาอังกฤษและวิชาความรู้ต่าง ๆ ของฝรั่งไป
ด้วยกันกับทรงรักษาไซเจ็บด้วย ถึงกระนั้นไทยโดยมากก็มีความรังเกียจ
พวกมิชชันนารี ด้วยเห็นว่าจะมาสอนให้เขารตถอคำสอนอื่น แต่มีบางคน
ซึ่งเป็นชนหนุ่ม หรือถ้าจะเรียกตามอย่างปัจจุบันนกว่าเป็นจำพวกสมัยใหม่
ใคร่จะเรียนภาษาและวิชาของฝรั่งเอามาใช้ ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง

(๑) คือพระยาสุรเสนา สวัสดิ์ ต้นสกุลสวัสดิ์ชู โคนันเอง

ไม่รังเกียจการที่จะคบหาสมาคม และศึกษาวิชาการกับพวกมิชชันนารี
 ในพวกสมัยใหม่ที่กำลังเข้ามาเป็นบุคคลสำคัญในชั้นหลัง ๔ คน คือพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวชพอพระราชหฤทัยใคร
 จะเรียนภาษาและหนังสืออังกฤษกับทงวชชาต่าง ๆ มีโหราศาสตร์เป็นต้น
 พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว พอพระราชหฤทัย
 จะทรงเรียนวิชาทหารเป็นต้น ทงเรียนหนังสือเพื่อจะให้ทรงอ่านตำหรับ
 ตำราได้เอง พระองค์ ๑ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งได้ทรงศึกษาวิชา
 แพทย์ไทยอยู่แล้ว ใครจะทรงศึกษาวิชาแพทย์ฝรั่ง แต่ไม่ประสงค์จะ
 ทรงเรียนภาษาอังกฤษ พระองค์ ๑ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 เมื่อยังเป็นหลวงสิทธิไชยเวร ใครจะเรียนวิชาต่อเรือกำปั่นเป็นสำคัญ
 และภาษาอังกฤษก็ดูเหมือนจะได้เรียนบ้าง (๑) อีกคน ๑

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เห็นจะได้เดือนบรรดาศักดิ์ชั้น
 เป็นทจมนวยศวรรณา หวังหมื่นมหาเด็ก เมื่อราวปี พ.ศ. ๒๓๖๕
 ด้วยปรากฏในการทำสงครามกับญวนในปีนั้น ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้จัดกองทัพเรือใช้เรือกำปั่นต่อใหม่เป็นพัน และโปรด
 ให้พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระ

(๑) จะรู้ภาษาอังกฤษเพียงใดทราบไม่ได้ ข้าพเจ้าเคยได้ยินท่าน
 พูดภาษาอังกฤษกับฝรั่งครั้งหนึ่ง ดูเหมือนจะพอพูดสนทนาปรำคัยได้
 แต่การต่อเรือกำปั่นท่านศึกษาจนชำนาญไม่มีตัวรู้ในสมัยของท่าน ได้
 เป็นผู้ติดต่อจดหมายเรือกำปั่นไฟในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕

เสนาบดีประเทศอังกฤษมาว่ากล่าวจะให้แก้สัญญา จะประมาณไม่ได้
 ด้วยรัฐบาลอังกฤษเอากำดั่งเข้ารบพุ่งบังคับให้ จนทำสัญญามาไม่ช้านัก ได้
 ไปรด ๑ ให้เตรียมบ้องกันปากน้ำไว้อย่างแข็งแรง ครั้นเซอร์เซมส์บรุก
 มีหนังสือมา จึงมีรับสั่งให้เขียนขอพระราชดำริพระราชทานออกมาให้เสนา
 บคกับผู้นองซึ่งทรงเดือกดรร โดยฉะเพาะให้ประชุมปรึกษากัน ความใน
 กระแสรับสั่งแห่งหนึ่งว่า “การครองนบนการฝรั่ง ดมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงทราบอย่างธรรมเนียมฝรั่งมาก ควรจะเอาเป็น
 ที่ปรึกษาใหญ่ได้ ก็แต่ว่าติดประจำบนอยู่ที่เมืองสมุทรปราการ จมื่นวัย
 วรรณาก (คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) เด็กเป็นคนต้นที่ติด
 หนักในอย่างธรรมเนียมฝรั่งก็ลงไปรักษาเมืองสมุทรปราการอยู่ แต่ที่ว่า
 เห็นจะได้พูดจาปรึกษาหารือกับเจ้าพระยาพระคลังแล้ว ก็เห็นจะถูกตอกลง
 กับเจ้าพระยาพระคลัง” ดั่งน (๑) กระแสรับสั่งที่กล่าวมาพระราชทานออก
 มาเมื่อวันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ คือก่อนพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเพียง ๘ เดือน ปราบว่าสมเด็จพระยา
 บรมมหาศรีสุริยวงศ์ยังเป็นที่จมื่นวัยวรรณากอยู่ เพราะฉะนั้นเห็นจะได้เดือน
 ที่แปดเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก (๒) เมื่อจวนจะสิ้น
 รัชชกาลที่ ๓ และเป็นพระยาอยู่ไม่ถึงปีกได้เดือนเป็นเจ้าพระยา

(๑) จดหมายการปรึกษาครั้งนั้นหอพระสมุดฯ ได้พิมพ์แล้ว ใน
 เรื่องเซอร์เซมส์บรุกเป็นทูตเข้ามาประเทศสยาม

(๒) ในรัชชกาลที่ ๒ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้เป็นที่
 พระยาศรีสุริยวงศ์มนตรี สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติได้เป็นที่พระยา
 ศรีสุริยวงศ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็กทั้ง ๒ คน

ในเวลาเมื่อใกล้จะสิ้นรัชกาลที่ ๓ นั้น ปรากฏว่าสมเด็จพระยาบรม
 มหาปรยุรวงศ์ได้อำค้ำยศคัมภีร์ญาสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ช่วย
 แก้ไขเหตุลำบากเรื่องหนึ่ง จะต้องกล่าวยอนชนไปถึงเรื่องอันเป็นมูลเหตุ
 ก่อน (๑) คือในรัชกาลที่ ๓ เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาศึกพิชิตได้พยุ
 ด้วรรคตแล้ว พวกข้าเจ้าต่างกรมพากันคิดว่าเจ้านายของตนจะได้เดือน
 ชนเป็นพระมหาอุปราชหลายกรม บางแห่งถึงเตรียมตัวหาผ้าส้มปักชุนนาง
 และทเป็นตำรวจหาหอกไว้ ถ้อแห่ได้ดั่งก็มี กิตติศัพท์นั้นทราบถึงพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษาศมเด็จพระยาบรมมหาปรยุ
 วงศ์ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาพระคลัง กับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ
 เมื่อยังเป็นพระยาศรีพิพัฒน์ พระยาศรีพิพัฒน์กราบทูลความเห็นว่า ควร
 จะโปรดฯ ให้เดือนกรมเจ้านายทมความชอบเดี่ยทันที จะได้ปรากฏแก่ข้า
 ในกรมว่าเจ้านายของตนจะได้เดือนพระยศเป็นเพียงนั่นเอง ก็ทรงพระราช
 ดำริเห็นชอบด้วย (๒) เมื่อจวนสิ้นรัชกาลที่ ๓ เจ้านายซึ่งได้เดือนกรม
 ครองนงนึ่งดำรงพระชนม์อยู่หลายพระองค์ แต่กรมขุนพิพิธภุเบงทรนั้น
 เกิดทรงหวาดหวั่น เพราะเข้าในกรมเคยชนช้ออวดอ้างยิ่งกว่ากรมอื่น ทรง
 พระวิตกเกรงเจ้าพระยาพระคลัง กับพระยาศรีพิพัฒน์จะพาเดเอาผิดในเวลา

(๑) เรื่องที่กล่าวต่อนั้น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ แต่งไว้ใน
 พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓

(๒) ช้อบกล่าวกันว่า เรื่องกรงนเป็นมูลเหตุ จึงเคยเป็น
 ประเพณีให้เดือนกรมและตั้งกรมเจ้านาย เมื่อพระมหาอุปราชด้วรรคตใน
 รัชกาลหนึ่ง ๆ ต่อมา

เปลี่ยนรัชกาล (๑) จึงเรียกกระดมพวกข้าในกรมเข้ามารักษาพระองค์
 ที่ในวังเชิงสะพานหัวจรเข้ ไม่พอให้คนอยู่ ต้องให้ ไปอาศัยพักอยู่ตามศาลา
 ในวัดพระเชตุพน ความนั้นทราบถึงสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
 แต่ยังไม่ส่งข้อมูขี้จิ้งให้บุตร ๒ คน (๒) ไปดูที่วัดพระเชตุพนว่า จะจริงอย่าง
 ว่าหรือหนใด ก็ไปเห็นมีคนม้อยตามศาลามากผิดปกติ ไต่ถามได้ทราบว่า
 เป็นข้าในกรมขุนพิพิธภนทรทงนน ดมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
 จึงเรียกสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มาปรึกษาว่าจะทำอย่างไรดี
 ดมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เรียนว่า ขอให้ส่งบโวดักวันหนึ่ง
 ก่อน ในวันนั้นท่านรีบลงไปยังเมืองสมุทรปราการ เรียกพวกทหารบนเดก
 เอาดงบรรทุกเต็มเรือ กาบฉันทาหนึ่ง แดดขนมาใน กลางคืน พอเช้าถึง
 กรุงเทพฯ ๑ ให้เรือทอดสมอที่ตรงท่าเตียน แล้วตัวท่านก็ไปเฝ้ากรมขุน
 พิพิธภนทร ทูลว่าบิดาให้มาทูลถาม ว่าที่ทรงระดมผู้คนเข้ามาไว้มาก
 มายเช่นนั้น มีพระประสงค์อย่างไรใด กรมขุนพิพิธ ๑ ครัดตอบว่าด้วยเกรง
 ภัยอันตราย (๓) จึงเรียกคนมาไว้เพื่อจะป้องกันพระองค์ ดมเด็จพระยา

(๑) เรื่องตอนที่กล่าวต่อไปนี้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ๑ ท่านเล่า
 ให้ฟัง

(๒) คือพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) เมื่อยังเป็นนายพลพัน
 หุ้มแพร คน ๑ กับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ๑ เมื่อยังเป็นมหาดเล็กคน ๑

(๓) คำว่าภัยอันตรายในสมัยนั้น หมายความว่าได้กว้างออกไปจนถึง
 เช่นเกิดโจรผู้ร้ายกำเริบชนในพระนคร หรือเกิดแย่งชิงราชสมบัติกันเมื่อ
 พระเจ้าแผ่นดินสวรรคต

พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ทูลว่า บิดาของท่านกับเด่นาบดีช่วยกันรักษา
 ราชการบ้านเมืองเป็นปกติอยู่ ไม่มีเหตุอันสมควรจะทรงหวาดหวั่นเช่นนั้น
 ขอให้ได้คนกลับไปเสียใหม่หมด โดยเร็ว มิฉะนั้นจะให้ทหารมาจับเอาคน
 เหล่านั้นไปทำโทษ กรมขุนพิพิธภูเบนทรก็จนพระหฤทัย ต้องให้ปล่อย
 คนกลับไปหมด

เรื่องประวัติของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ อันเนื่องด้วย
 การถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เคยได้ยิน
 ท่านผู้หลักผู้ใหญ่แต่ก่อนเล่ากันมา ว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ได้คิดเห็นก่อนบิดาของท่าน ว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 สวรรคต ราชสมบัติคงได้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 บ้านเมืองจึงจะเป็นปกติต่อไป อาศัยเหตุนี้ตนของท่านเมื่อยังเป็นทจมนววัย
 วรนาถ กับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เมื่อยังเป็นทจมนราชามาตย์ ซึ่งมี
 ความเห็นพ้องกัน จึงชวนกันปฏิสังขรณ์วัดดอกไม^(๑) ซึ่งอยู่ในสวน
 แห่งหนึ่ง ไม่ห่างไกลกับบ้านที่ท่านอยู่นั้น แล้วยกราบทุกขอคณะสงฆ์
 ธรรมยุติกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปครอง เมื่อเช่นนั้น
 เกิดมีกิจที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเสด็จไปทรงตรวจตรา
 และตั้งสอนพระสงฆ์ ซึ่งออกวัดไปใหม่เนื่อง ๆ ฝ่ายสมเด็จพระยาบรม
 มหาศรีสุริยวงศ์ กับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ก็ได้โอกาสมาเฝ้าเห็น เกิด

(๑) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน
 นามว่า วัดบุบผาราม สันนิษฐานว่าในสมัยนั้นเห็นจะเป็นวัดร้าง

วิด้าละประกอบกับด้มานฉันท ในความนิยมคักษาวิชาความรู้ทางข้างฝรั่ง
 ก็เคยทรงชอบชิดสนิทสนมแต่นั้นมา ครั้นถึงเวลาบญหาเกิดชนจริงด้วย
 เรื่องรัชชทายาท ท่านทงด้องนนักได้เป็นก้างด้าคัญอยู่ข้างหลังบิดา ในการ
 ที่ชวนชวายให้พร้อมเพรียงกันถวายราชด้มบัต แก่พระบาทด้มเด็จพระจอม
 เกด้าเจ้าอยู่หัว เพราะฉะนั้นเมื่อพระบาทด้มเด็จพระจอมเกด้าเจ้าอยู่หัว
 ด้ด้จ้เกล็ดถึงถวด้ยราชด้มบัต ทรงด้สถาปนาเจ้าพระยาพระคด้งชนเป็นด้มเด็จพระ
 เจ้าพระยาบรมมหาปฤษฎวงค์ ตำแหน่ง “ผู้ด้ำเร้จราชการแผ่นดิน”
 และทรงด้สถาปนาพระยาด้วีพัฒน์ ชนเบนด้มเด็จพระยาบรมมหา
 พิชัยญาตี ตำแหน่ง “ผู้ด้ำเร้จราชการพระนคร” แดด้จ้ทรงด้ตั้ง
 พระยาด้วีด้ริยวงค์จางวางมหาดด้ก เป็นเจ้าพระยาด้วีด้ริยวงค์ “ว่าที่
 ด้มหมพระกด้าโหม” แดด้จ้ทรงด้ตั้งจ้มนราชามาตย์ เป็นเจ้าพระยารวิวงค์
 “ผู้ช้วยราชการกรมท่า (๑)” ครั้นนพระบาทด้มเด็จพระจอมเกด้า
 เจ้าอยู่หัวโปรด ๑ ให้ด้ร่างตราด้ริยมณฑลพระราชทานด้ำหรับด้มเด็จพระเจ้า
 พระยาบรมมหาปฤษฎวงค์ แดด้จ้ตราจันทรมณฑลด้ำหรับด้มเด็จพระเจ้าพระยา
 บรมมหาพิชัยญาตี แดด้จ้ด้มเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาปฤษฎวงค์ยังคด้งถ้อตรา
 พระคชล้ให้ด้ำหรับตำแหน่งด้มหมพระกด้าโหม กับตราด้ว้แด้ด้ำหรับ
 ตำแหน่งเจ้าพระยาพระคด้งอยู่อย่างเดิม จ้งโปรด ๑ ให้ด้ร่างตราด้ร

(๑) การด้ตั้งชุนนางผู้ใหญ่ดูเหมือนจะม่ประกาค้เป็นครั้งแรก เมื่อ
 ทรงด้ตั้งด้มเด็จพระยา ๒ องค น แต่ท้ทรงด้ตั้งเจ้าพระยาด้วีด้ริยวงค์
 แดด้จ้เจ้าพระยารวิวงค์ หาปรากฏว่าม่ประกาค้ม่

พระชรรค์ ๓ นอกดวงหนึ่ง พระราชทานสำหรับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ใช้
 ครนทอมาเมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เป็นที่สมุหพระกตา โหมเต็มตำแหน่ง
 แล้ว จึงโปรด ฯ ให้ ใช้ตราศรีพระชรรค์เป็นคฤกับตราพระคชสีห์ เหมือน
 อย่างตราจักรเป็นคฤกับตราพระราชสีห์ สำหรับตำแหน่งสมุหนายก (๑)
 เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้เป็นเจ้าพระยาว่าที่สมุหพระ
 กตาโหมนั้น ได้พระราชทานที่บ้านเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงห์เสนี
 อยู่นอก ริมคลองสะพานหินฝั่งตะวันออก ตรงหน้าวังบูรพาภิรมย์ข้าม)
 อยู่นบ้านหลวงให้เป็นจวนที่อยู่ด้วย แต่เห็นจะอยู่เรือนของเดิม เป็นแต่
 ซ่อมแซมไม่ได้สร้างเข้าเรือนชนใหม่ (๒) ได้อยู่ในจวนแห่งนี้จนสมเด็จพระ
 ยาบรมมหาประยุรวงศ์ถึงพิราลัย ในพ.ศ. ๒๓๘๘ และโปรด ฯ ให้
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกตา โหมเต็มตำแหน่ง

(๑) แต่สมุหพระกตาโหมคนอื่นต่อมาหาได้ ถ้อยตราศรีพระชรรค์ไม่
 เห็นจะเป็นเพราะเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้สำเร็จ
 ราชการแผ่นดินเมื่อตอนต้นรัชกาลที่ ๕ ใช้ตราศรีพระชรรค์เป็นตราอาญา
 สิทธิ ครานนักเคยเกินศักดิ์สมุหพระกตาโหม

(๒) เจ้าคุณพระประยุรวงศ์ บอกว่าเมื่อก่อนเกิดนั้น เจ้าพระยา
 สุริยวงศ์ไวยวัฒน์ บิดาของท่านอยู่ในบ้านนี้ ท่านเกิดที่เรือนแพ จึงได้ตั้ง
 นามว่าแพ มีพี่ของท่านคนหนึ่งชื่อว่า นาง เพราะเกิดที่นางเขาของเก่า
 (ซึ่งแก่ ไซเป็นเรือนที่อยู่)

จึงได้ขามากลับไปอยู่ทางปากขนบุรี แต่ไปสร้างจวนอยู่ใหม่ (ที่เรียกว่า
โรงเรียนบ้านส้มเค็ดเจ้าพระยา อยู่ริมคลองด้านตะวันตก) ที่จวนเดิมของ
บิดาท่านให้ห้องอยู่

เรื่องประวัติของส้มเค็ดเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มามีเป็นตอน
สำคัญปรากฏเมื่อครั้งส้มเค็ดเจ้าพระราชินวักตอเรียประเทศอังกฤษให้เซอร์จอห์น
เบาริงเป็นราชทูตเข้ามาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เมื่อปีเถาะ
พ.ศ. ๒๓๘๘ อธิบายเรื่องนี้จะคงกล่าวความย่อจนลงจนไปได้เล็กน้อย
คือเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ไทยได้ทำหนังสือสัญญาค้าขายกับบริษัทอังกฤษ
ซึ่งปกครองอินเดียเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๖๘ แล้วต่อมาทำหนังสือสัญญาเช่น
เดียวกันกับรัฐบาลสหรัฐอเมริกาเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ สัญญานั้น
มีเนื้อความว่า ไทยยอมให้เรือกำปั่นของอังกฤษและอเมริกันเข้ามาค้าขาย
ในพระราชอาณาเขตต์ โดยสะดวก ช่างอังกฤษและอเมริกันยอมให้ไทย
เก็บค่าจังกอบตามขนาดปากเรือ ถ้าเป็นเรือบรรทุกสินค้าเข้ามาขายให้เก็บ
ค่าจังกอบวาดะ ๑,๗๐๐ บาท ถ้าเป็นเรือเปล่าเข้ามาซื้อสินค้า ให้เก็บ
ค่าจังกอบเพียงวาดะ ๑,๕๐๐ บาท เมื่อได้เสียจังกอบแล้ว ไทยรับว่า
จะไม่เรียกเก็บภาษีอย่างอื่นอีกเช่นนี้ ต่อมาพวกพ่อค้าอังกฤษและอเมริกัน
เกิดไม่พอใจ เหตุด้วยในสมัยนั้นการเก็บภาษีภายในใช้วิธีให้ผูกขาดอยู่
เป็นพัน (๑) กิจการผูกขาดอย่างโบราณนั้น มอบอำนาจให้เจ้าภาษี

(๑) ภาษีผูกขาดในชั้นหลังเป็นแต่ชกถ่วงสิ่งของซึ่งต้องภาษี เห็น
จะแก้วิธีผูกขาดอย่างเต็มในรัชกาลที่ ๕ เมื่อทำหนังสือสัญญากับต่าง
ประเทศแล้ว.

ขอขายสินค้าตั้งซึ่งตนรับผูกได้แต่คนเดียว ใครมีสินค้าตั้งนั้นจะขายก็
 ต้องขายแก่เจ้าภาษี ใครจะต้องการชอกก็ต้องมาซื้อไปจากเจ้าภาษี ยัง
 สินค้าซึ่งเป็นของมีราคามาก ดังเช่นนอแรด งาช้าง และดีบุกเป็นต้น
 ก็ผูกขาดเป็นของหลวงขายซื้อได้แต่ที่พระคลังสินค้าแห่งเดียว นอกจากนี้
 วิชาผูกขาดดังกล่าวมา ในสมัยนั้นทั้งในหลวงและเจ้านายขุนนางผู้ใหญ่
 ผู้น้อยยังทำการค้าขายเองตามประเพณีซึ่งมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา คือ
 แต่งเรือไปซื้อขายสินค้าถึงนานาประเทศบ้าง เข้าระวางเรือผูกผูกสินค้า
 ไปมาบ้าง และผู้พาณิชย์เขาออกยกต้องเสียภาษีออกชนหนึ่ง พวกพ่อค้า
 ฝรั่งเศสกล่าวหาว่ารัฐบาลเก็บค่าจังกอบแล้วยังแย่งค้าขาย และให้ผูกขาดเก็บ
 ภาษีโดยทางอ้อมไม่ทำตามหนังสือสัญญา ข้างฝ่ายไทยเถียงว่าไม่ได้ทำผิด
 สัญญา เพราะพวกพ่อค้าแขกและจีนก็ต้องเสียภาษีเขาเข้าออกอย่าง
 เดิม พวกฝรั่งมาขอเปลี่ยนเป็นเสียค่าจังกอบตามขนาดปากเรือก็อนุญาต
 ให้ตามประสงค์ เมื่อไม่สมัครเสียค่าปากเรือจะเสียภาษีเขาเข้าออกอย่าง
 เดียวกับพวกพ่อค้าแขกและจีนก็ได้ จะยอมตามใจสมัคร อีกประการหนึ่ง
 ในหนังสือสัญญาก็ไม่ได้รับว่าจะเลิกวิชาผูกขาดและการค้าขายของหลวง
 หรือไม่อนุญาตให้เจ้านายข้าราชการค้าขาย จะว่าผิดสัญญาอย่างไรได้
 เป็นข้อถกเถียงกันมาดังนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ รัฐบาลอเมริกันให้นาย
 บิลเด็คเคย์เป็นทูตมาขอแก้ไขหนังสือสัญญาเมื่อตนบกไม่ตกลงกัน ต่อมาใน
 ปัจจุบันเองรัฐบาลเมืองอังกฤษ ^(๑) แต่งให้ ซอเซมส์บรุกเป็นทูตเข้ามาขอแก้ไข

(๑) แต่ก่อนนั้นเป็นแต่พุดจาและทำสัญญากับบริษัทอังกฤษที่
 ปกครองอินเดีย ฟังจะจับเกี่ยวของตรงกับรัฐบาลที่ประเทศอังกฤษแต่
 ครองน.

หนังสือสัญญา แต่มาประจวบเวลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ประชวรเมื่อคราวจะเสด็จสวรรคต พระราชทานกระแสพระราชดำริออกมา
 ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ปรึกษาหารือกันว่ากล่าวเจรจากับเชอเซมส์บรุก ที่สุด
 ก็ไม่ตกลงกันได้อีกเชอเซมส์บรุกก็กลับไปเปล่า แต่เหตุการณ์ในครั้ง
 ผิดกับคราวเช่นริเบอนั้นเป็นเหตุของบริษัทอังกฤษที่ปกครองอินเดียเข้ามาทำ
 หนังสือสัญญาเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๖๘ ด้วยเดิมมาจีนก็ไม่ยอมทำหนังสือ
 สัญญาค้าขายกับต่างประเทศ จนเกิดรบกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ จีนแพ้
 ต้องยอมทำหนังสือสัญญา จึงเป็นเหตุให้ฝรั่งได้ใจ เห็นว่าต้องใช้อำนาจจึง
 จะให้พวกชาวประเทศตะวันตกยอมทำหนังสือสัญญา ค้าขายตาม ประสงค์
 ได้ เชอเซมส์บรุกกลับไปคราวนั้น ความปรากฏว่าไปเล่นต่อรัฐบาลอังกฤษ
 ขอให้ ส่งกองทัพเรือ เข้ามาบังคับไทยให้ ทำหนังสือสัญญา อย่างเดียวกับจีน
 แต่ผลเสียประจวบเวลาทางเมืองไทยเปลี่ยนรัชกาลใหม่ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติปีกุนพ.ศ. ๒๓๘๕ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริ โดยพระปรีชาญาณเห็นมา
 แต่เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ว่าเหตุการณ์ทางประเทศตะวันตกไม่เหมือนแต่
 ก่อน ด้วยฝรั่งกลับมาอำนาจขึ้น ซึ่งจะไม่ยอมแก่หนังสือสัญญานั้น
 ไม่ได้ ฝ่ายข้างอังกฤษมาถึงสมัยนี้ได้เกาะฮ่องกงของจีนมาตั้งเป็นเมืองขึ้น
 รัฐบาลอังกฤษจึงมอบอำนาจให้เชอจอนเบาริงเจ้าเมืองฮ่องกง เป็นผู้มาจัด
 การทำหนังสือสัญญากับไทยให้สำเร็จ เชอจอนเบาริงทราบว่าพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาค้นคว้าภาษาอังกฤษและมีพระราช
 อธิบายกว้างขวาง จึงมีจดหมายเข้ามาทำทางพระราชไมตรีให้สมัครสน

พระองค์ ใจได้ยกก่อน แลแล้วขอจอนเบาริงจึงเชิญพระราชดำذنของ
 ดมเด็จพระราชินีกดอเรียเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ขอทำหนังสือ
 สัญญาอย่างในระวางประเทศที่เป็นอิสสระด้วยกันเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๘
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตั้งข้าหลวง ๕ คน คือ พระ
 เจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พระองค์ ๑ ดมเด็จพระเจ้าพระยา
 บรมมหาประยุรวงศ์องค์ ๑ ดมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติองค์ ๑
 เจ้าพระยาศรีธรียวงค์คน ๑ เจ้าพระยา (รวิวงศ์ผู้ช่วยราชการกรมท่า)
 ว่าที่พระคลังคน ๑ ให้เป็นผู้ปรึกษาข้อสัญญากับเซอร์จอห์นเบาริง
 การปรึกษาสัญญาคราวนี้ เมื่อพิจารณาดูเรื่องราวซึ่งปรากฏใน
 จุดหมายเหตุ^(๑) เป็นการลำบากมิใช่น้อย ด้วยรัฐบาลอังกฤษได้วางแบบ
 หนังสือสัญญาไว้เมื่อรบชนะประเทศจีน ว่าจะทำสัญญากับประเทศทาง
 ตะวันออกเป็นทำนองเดียวกันทั้งหมด ไม่ใช่มาปรึกษาหาความตกลง
 ตามแต่จะสะดวกด้วยกันทั้งสองฝ่าย หรือถ้าว่าออกอย่างหนึ่งเต็มออังกฤษ
 ร่างหนังสือสัญญาเข้ามาแล้ว ยอมให้ไทยแก้ไขแต่พดความ ส่วน
 ใจความอันเป็นข้อสำคัญ เช่นว่าด้วยอำนาจของกงสุลซึ่งจะให้เข้ามาอยู่
 ในกรุงเทพฯ ๗ กัด สิทธิของคนในบังคับอังกฤษที่จะไม่ต้องอยู่ในบังคับ
 ของรัฐบาลไทยเพียงใดก็ดี ยุติมาเดี่ยแล้ว มีการปรึกษาแต่ด้วยเรื่อง
 เก็บภาษีอากรแก่คนในบังคับอังกฤษ อังกฤษขอให้เลิกภาษีผูกขาดอย่าง
 บิดชอบบิดขาย ตลอดจนวิธีซื้อขายของพระคลังสินค้า เป็ดียนเป็นเก็บ

(๑) ความพิศดารทางฝ่ายอังกฤษกล่าว แจ้งอยู่ในหนังสือเซอร์
 จอนเบาริงแต่งว่าด้วยเรื่องประเทศสยาม เด่ม ๒ ตอนที่ ๑๖

ภาษามพกดตามจำนวน (คือร้อยละเท่านั้นเท่านั้นในจำนวนสินค้า) และ
 จำกัดอัตราภาษีศุลกากร เช่นเรียกภาษีสินค้าเข้าตามราคาได้แต่เพียง
 ร้อยละ ๓ เป็นต้น เมื่อเสียภาษีตามหนังสือสัญญาแล้ว ไทยต้องยอม
 ให้คนในบังคับอังกฤษซื้อขายได้ตามใจ เว้นแต่สินค้าต้องห้ามบางอย่าง
 มณและเครื่องอาวุธปืนไฟ เป็นต้น ฝ่ายข้างไทยในเวลานั้นความเห็นก็เห็น
 จะร่วมกันหมด ในข้อที่ว่าต้องยอมทำหนังสือสัญญาใหม่กับอังกฤษ จะ
 ปฏิเสธอย่างครึ่งเซอเซมส์บรูกไม่ได้ ข้อสัญญาว่าด้วยการอย่างอื่น เช่น
 อำนาจของกงสุลกักดี หรือสิทธิของคนในบังคับอังกฤษก็ดี ดูไม่ปรากฏความ
 รังเกียจเพียงใดนัก ความขัดข้องโตแยงของท่านผู้ใหญ่ คือสมเด็จพระเจ้า
 พระยาทรง ๒ องค์เป็นสำคัญ อยู่ในข้ออันคือเรื่องเด็กภาษาผู้กษัตริย์เป็นต้น
 อ้างว่าเคยเป็นประเพณีการบ้านเมืองมาช้านาน ถ้าเด็กผู้กษัตริย์เบียดเบียนไป
 เป็นอย่างอื่น เงินผลประโยชน์สำหรับจ่ายใช้ราชการแผ่นดินก็จะตกต่ำถึง
 ผิดเคือง อีกประการหนึ่ง (ข้อนี้คิดดูในเวลานั้นชอบกต) เห็นว่าการ
 ทำนาในเมืองไทย ได้เช่าก็พอแต่จะเลี้ยงไพร่บ้านพลเมืองมิให้ออดคิด ถ้า
 ให้ชาวต่างประเทศมาเช่าเอาไปจากบ้านเมืองตามชอบใจ ก็จะเป็นเหตุให้
 ราษฎรในพื้นเมืองอดอยาก อีกประการหนึ่ง ถ้าทำหนังสือสัญญาอย่างนั้น
 แล้วฝรั่งเขามาค้าขายมากจนจะมาค้าขายแข่งคนในพื้นเมือง ทำให้พวกพ่อ
 ค้าตอดอดจนผู้มีบรรดาศักดิ์ซึ่งเคยอาศัยเลี้ยงชีพในการค้าขายพากันย้อยยับ
 เพราะฝรั่งมีทุนมากกว่า การโตแยงขัดขวางในข้อเหล่านี้เป็นเหตุให้การ
 ปรึกษาคิดชัดในชั้นแรก จนถึงเซอจอนเบาริงเตรียมตัวจะกลับไป ว่า
 จะไปปรึกษากับราชทูตฝรั่งเศส ราชทูตอเมริกันที่เมืองจันทน์กับทงแม่ทัพ

เรื่องของอังกฤษ ว่าควรจะอย่างไรต่อไป ที่การปรึกษาดำเร็จได้
 ครั้งนั้น เพราะสติปัญญาบุคคลแต่ ๒ คน คือพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๑) พระองค์ ๑ กับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริย
 วงศ์องค์ ๑ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 จะเข้าทรงปรึกษาว่ากล่าวเองไม่ถนัด ได้แต่คอยทรงอำนาจการแตะเนาะ
 นำ อย่างว่า “อยู่ข้างหลังฉาก” ในจดหมายเหตุของเซอร์จอห์น เบาริง
 กล่าวว่ามีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นคณบดีที่ได้อำนาจว่ากล่าว
 กับทูตอังกฤษ ทั้งเมื่อเวลาประชุมข้าหลวงปรึกษาดำเนินการจนสมเด็จพระ
 ยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์หาย ๆ วันประชุมกันครั้งหนึ่ง และไปพูดจา
 ปรึกษาหารือกับเซอร์จอห์น เบาริงเป็นอย่างดีส่วนตัวเองแทบทุกวัน พระบรม
 ราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนั้น ทรงพระราช
 ดำริว่าความขอใดซึ่งเห็นว่าอังกฤษคงจะเอาให้จึงได้ ยอมให้เสียโดยดี
 แลกเอาข้อที่ไทยต้องการจะให้เขาลดหย่อนผ่อนผันให้ดีกว่า (๒) เพราะ

(๑) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เซอร์จอห์น เบาริงว่า
 ไม่ได้ทรงเกี่ยวข้องกับในการปรึกษาทีเดียว เพราะเกรงใจสมเด็จพระยา
 บรมวงศ์.

(๒) อุทาหรณ์ในข้อนี้ ตามที่ได้ยินเล่ากันมา ว่าเดิมอังกฤษจะ
 ขอที่ตั้ง “ฟอเรนคอนเซสชัน” อย่างเช่นที่ตั้งในเมืองจีน คือเป็นอาณา
 เขตสำหรับพวกฝรั่งอยู่และปกครองกันเองแห่งหนึ่งต่างหาก จะเป็น
 ชองหนนทร์หรือที่อ้างคิตาแห่งใดแห่งหนึ่งไม่ทราบแน่ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจ เซอร์จอห์น เบาริงก็ยอมตามพระราช
 ประสงค์ จึงมีเดิมเมืองฝรั่งตั้งขึ้นในเมืองไทย อย่างเช่นที่เมืองเชียงใหม่
 และเมืองเทียนตัน

อย่างไรๆ ก็ต้องทำหนังสือสัญญาจึงจะพ้นเหตุเภทภัยแก่บ้านเมือง (ทรงน
 ้อมเกล้าเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ยักดาในระวางทูตอังกฤษกับ
 ้อมเกล้าเจ้าพระยาทรงสอง แต่ดำมารภเข้าไต่ด้นททั้งสองฝ่าย จนเซอจอน
 เบริงชมไว้ในจดหมายรายวัน ซึ่งเขียนในระวางเวด้าเมื่อปรึกษาสัญญา
 ก็นอนนแห่ง ๑ เขียนเมื่อวันที่ ๗ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘)
 ว่า “เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์คนนี้น่าไม่เป็นเจ้ามารยาอย่างยอดก็เป็นคนรัก
 บ้านเมืองของตนอย่างยิ่ง แต่จะเป็นเจ้ามารยาหรือเป็นคนรักบ้านเมือง
 ก็ตาม ต้องยอมว่าฉลาดดั่งรู้การตาคนทั้งหลายที่เราได้มาพบในทณ ทงมี
 ภิรยาอชฌาตย์สุภาพอย่างผู้ดี และรู้จักพูดจาพอเหมาะแก่การ” อีกแห่ง ๑
 เขียนเมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน ว่า “อริยาตย์ของอัครมหาเสนาบดี (คือเจ้า
 พระยาศรีสุริยวงศ์) นั้น น่าสรรเสริญมาก ท่านได้กล่าวแก่เราหลายครั้ง
 ว่าถ้าเรามีความมุ่งหมายจะช่วยประชาชนให้พ้นความกดขี่ และช่วยบ้าน
 เมืองให้พ้นภาษีผูกขาด ซึ่งเอาประโยชน์ของบ้านเมืองไปเป็นส่วนตัวคนคนนั้น
 ก็จะช่วยเราเหนื่อยด้วย และถ้าเราทำการสำเร็จ ชื่อเสียงของเราก็จะ
 เป็นที่ยกย่องต่อไปชั่วกาลนาน ท่านเล่าให้เราทราบความบกพร่องต่าง ๆ
 โดยมีได้บับังเคย และบางคราวพูดอย่างโกรธเกรี้ยว (ไม่พอใจใน
 การที่เป็นอยู่) ถ้าท่านผู้ผู้มีใจจริงดังปากว่า ก็ต้องนับว่าเป็นคนรักบ้าน
 เมือง และฉลาดเลิศที่สุดคนหนึ่งในเหล่าประเทศค้วนอกกัน อนึ่งการ
 ใช้จ่ายเงินนั้นท่านเป็นผู้ไม่ตระหนี่ กล่าววาเงินทำให้รอนใจ จึงใช้สอยได้ย
 อย่างไม่เบียดกรอเลย ส่วนความยากซึ่งมีในฐานะของตัวท่านนั้น ท่าน
 ก็แข็งแรงให้เราทราบหมด แม้ความลำบากเกี่ยวกับผู้ที่อยู่ในสภกุดเดียวกัน

(เห็นพระหมายความว่า ส้มเด็จพระเจ้าพระยาทรงดององค์) ก็ไม่ปกปิด”
 คำเชอจอนเบาริง^(๑) ส่อให้เห็นความสามารถคาดหลักแหลม ของเจ้า
 พระยาศรีสุริยวงศ์เพียงไรในสมัยนั้น พอทำหนังสือสัญญาฉบับอังกฤษแล้ว
 ในปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๘ นั้นเอง ส้มเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ก็ถึง
 พิราลัย ต่อมาอีก ๒ ปี ส้มเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติก็ถึงพิราลัยใน
 ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ แทนสมเด็จพระยาศรีสุริยวงศ์ก็เป็นที่หวงหน้าเดนา
 บัดทั้งปวง ทั้งโดยตำแหน่งและโดยความสามารถในราชการงานเมือง
 ทั่วไป^(๒)

ตั้งแต่อังกฤษเข้ามาทำหนังสือสัญญาดำเร็จแล้ว ต่อมาอีกกับหนึ่ง
 อเมริกันและฝรั่งเค็ดก็เข้ามาขอทำหนังสือสัญญาบ้าง พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริโดยพระปรีชาญาณเห็นการอื่นเป็นข้อ
 สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ว่าไหน ๆ ก็จำต้องทำสัญญากับฝรั่งแล้ว ทำสัญญา
 เดี่ยให้หลายชาติด้วยกัน ความเป็นอิศรภาพของบ้านเมืองก็จะมั่นคง
 ดีกว่าให้ฝรั่งแต่ชาติหนึ่งชาติเดียวเข้ามาอำนาจ เพราะฉะนั้นเมื่อชาติไหน
 มาขอทำหนังสือสัญญาก็โปรด ๆ ให้รับทำด้วย เป็นพระบรมราโชบายมา

(๑) กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงช่วยแปลคำเชอจอนเบาริงที่พิมพ์
 ไว้ในนจากภาษาอังกฤษ

(๒) เจ้าพระยานิกรบดินทรเป็นที่สมุหนายกยังอยู่ แต่แก่ชราอายุ
 ถึง ๘๐ ปี ไม่สามารถรับราชการเดี่ยแล้ว กรมหลวงวงศาธิราชสนิทได้ทรง
 กำกับราชการกระทรวงมหาดไทย

ตลอดในรัชกาลที่ ๕ เป็นแต่ระวางมิให้เสียเปรียบกว่าสัญญาที่ทำมาแต่
 การที่ทำหนังสือสัญญากับฝรั่งต่างชาติครั้งนั้น เป็นเหตุให้ต้องแก้ไข
 เปลี่ยนแปลงกิจการบ้านเมืองหลายอย่าง เป็นต้นว่าวิชาเก็บภาษีภายใน
 ต้องเลิกผูกขาดซื้อขายอย่างแต่ก่อน เปลี่ยนวิชาเก็บชกถ้วนตามจำนวนสินค้า
 แลแต่ใครจะค้าสิ่งใดก็ได้ และต้องตั้งภาษีต่าง ๆ ขึ้นใหม่อีกหลายอย่าง
 ทดแทนจำนวนเงินผลประโยชน์แผ่นดินที่ขาดไป เพราะเลิกภาษีผูกขาด (๑)
 ด้วนการทดแทนผลประโยชน์ของเจ้านายและข้าราชการทั้งพ่อค้า ที่ต้อง
 ขาดไปเพราะทำหนังสือสัญญากับฝรั่งนั้น ก็แก้ไขด้วยให้พวกพ่อค้า (ซึ่ง
 เป็นเชื้อจีนโดยมาก) เขารับเป็นเจ้าของภาษีนายอากรที่ตั้งขึ้นใหม่ และแจกการ
 ควบคุมภาษานั้น ๆ ให้ขึ้นอยู่กับกระทรวงต่าง ๆ ผู้มบรรดาศักดิ์ซึ่งขาดประ
 โยชน์เป็นเจ้าของกระทรวงอยู่โดยมาก ก็ได้รับส่วนแบ่งจากเงินภาษีอากรที่ตนได้
 ควบคุมนั้น (๒) ยิ่งการที่ต้องคิดบงกนมให้ชาวเมืองเกิดอดอยากเพราะฝรั่ง
 มาซื้อเอาเอาไปเดียนั้น ก็ต้องคิดอ่านบำรุงการกดีกรรมและพาณิชย์กรรม
 ให้เพิ่มพิมผลขึ้นให้พอแก่การค้าขาย จึงเกิดความคิดชุดคดองมหาด้วัดดี
 คดองภาษีเจริญ เพิ่มทางคมนาคมและเบกทให้คนทำไร่นามากขึ้น นอก
 จากที่ใดก็ตามมา เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๐๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

(๑) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บอกรายชื่อภาษีซึ่ง ตั้งใหม่ไว้ ในพระราช
 พงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ว่า ๑๔ อย่าง และแก้ไขเลิกถอนภาษีเดิมบ้าง
 (๒) ที่การเก็บภาษีอากรแยกขึ้นอยู่กับกระทรวงต่าง ๆ ในรัชกาล
 ที่ ๕ เป็นด้วยเหตุดังกล่าวมา เพราะในสมัยนั้นประเพณีที่เดิมนับได้
 เงินเดือนตามตำแหน่งยังไม่เกิดขึ้น

เจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ออกไปเมือง
 ดังก โปรตด้วยกับพระเจ้าสุทนต์มณี กรมหมื่นวิษณุวชิราภรณ์ ซึ่งได้
 ทรงบัญชาการกรมพระคลังมหาสมบัติ ให้ตรวจตราพิจารณาวิธีที่อังกฤษ
 ทำนุบำรุงบ้านเมือง แต่จะกตัญญูมากกราบบังคมทูลถวายรายงานอย่างไรบ้าง
 หาปรากฏไม่ การทำนุบำรุงกรุงเทพ ฯ ตามคติฝรั่ง เช่น ทำถนนและสะพาน
 สำหรับใช้รถจักโปดิก เป็นต้น เนื่องมาตั้งแต่ทำหนังสือสัญญาเปิดการ
 ค้าขายกับต่างประเทศ และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้รับ
 ดั่งให้ดูแลการเหล่านั้นแทบทุกอย่าง ครั้นเมื่อทำหนังสือสัญญาแล้ว
 มีฝรั่งเข้ามาค้าขายมากขึ้น โดยลำดับ และมีกงสุลเข้ามาตั้งคอยอุดหนุนคน
 ในบังคับของตน ก็มีกิจการเกี่ยวข้องและความลำบากซึ่งมิได้เคยมีมา
 แต่ก่อนเกิดขึ้นต่าง ๆ การที่แก้ไขความลำบากต่าง ๆ กับฝรั่งในครั้งนั้น
 ก็ได้อาศัยแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระยาบรม
 มหาศรีสุริยวงศ์เป็นสำคัญ ถ้าจะเปรียบด้วยการทหารพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหมือนเป็นแม่ทัพ และสมเด็จพระยาบรมมหาศรี
 สุริยวงศ์เหมือนเป็นเสนาธิการ ช่วยกันมาจนตลอดรัชกาลที่ ๔ ด้วยฐานะ
 เป็นดังกล่าวมา เมื่อความจำเป็นจะต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเกิดขึ้น
 ครั้งเริ่มรัชกาลที่ ๕ จึงไม่มีผู้อื่นนอกจากสมเด็จพระยาบรมมหาศรี
 สุริยวงศ์ซึ่งจะเป็นตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้
 ข้อสำคัญอันหนึ่ง ในเรื่องประวัติของสมเด็จพระยาบรมมหาศรี
 สุริยวงศ์ เมื่อตอนก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คือที่ท่านคิดอ่านยก
 กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ ขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ดังปรากฏอยู่ในเรื่อง

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต (ซึ่งใคร
พิมพ์ในงานสัปดาห์) นั้น มีหลักฐานปรากฏว่าท่านได้ตกลงใจมา
แล้วหลายปี เห็นจะเป็นตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัว
สวรรคตเมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๘ และได้กราบบังคมทูลความคตินั้นแก่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบด้วย เรื่องนี้พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำรัสแก่ ว่าวหนังสือ (๑)
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตั้งออกประทับณพระทวาร
หน้ามุขพระที่นั่งอนันตสมาคม (๒) อันเป็นที่โหล่งเรียน ส้มเต๋เจ้าพระยาบรม
มหาศรีสุริยวงศ์เข้าเฝ้า ฯ ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ตั้งประทับคอยรับใช้ อยู่ข้างเบ้องพระธนองของสมเด็จพระบรมชนกนาถ
ได้ทรงสดับตรัสประภาษกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ด้วยเรื่อง
ต่าง ๆ มาจนถึงเรื่องวงหน้า ส้มเต๋เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ จะได้
กราบทูลอธิบายว่ากะไรหาทรงได้ ยินถนัดไม่ ได้ยินแต่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสตอบว่า “ถ้าเช่นนั้นก็น่าแบ่งกันเสียที่ทอง
ส่วนนามหลวงก็แล้วกัน” เจ้าพระราชฤทธิย์ว่า ส้มเต๋เจ้าพระยาบรมมหาศรี
สุริยวงศ์ คงกราบทูลอธิบายว่าเห็นจำเป็นจะต้องให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ

(๑) เมื่อฟังข่าวเจ้าไม่ได้กราบทูล ฯ ถามว่าปีไหน ต้นนิษฐานว่า
เห็นจะในราวปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐

(๒) พระที่นั่งอนันตสมาคม องค์ในพระอภิเนาว์นเวศน์ เดียวกัน
หรือเสียแล้ว

เป็นพระมหาอุปราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรง
เห็นชอบด้วย แต่จะทรงโต้แย้งขัดขวางก็เห็นไม่เป็นประโยชน์ จึงได้มี
พระราชดำรัสอย่างนั้น เรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ตรัสเล่านี้ ก็สัมพันธ์กับการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยก
ย่องกรมหมื่นบวรวิชัยชาญในเวลาดังมา เช่น โปรด ฯ ให้ไปเยี่ยมตอ
ราชทูตฝรั่งเศส (ที่ปรากฏในหนังสือเรื่องพระราชประวัติ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสวยราชย์) และเล่ากันว่า
เมื่อเสด็จออกทรงเจ้าเมืองสิงคโปร์ ที่พลับพลาหัวากอ โปรด ฯ ให้กรมหมื่น
บวรวิชัยชาญหมอบเฝ้า ฯ ข้างที่ประทับฝ่ายหนึ่ง คู่กับพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นเป็นต้น

เหตุใด สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จึงคิดยกกรมหมื่นบวร
วิชัยชาญขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ขอนท่านที่เบ็ดเตล็ดผู้ใหญ่แต่ก่อนมี
ความเห็นพ้องกัน โดยมากกว่าคงเป็นเพราะสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริย
วงศ์คิดเกรงว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญวัยขึ้นจะทรงตัด
อำนาจวาสนาของท่าน หรืออย่างต่ำก็จะคอยโต้แย้งขัดขวางมิให้ท่านทำ
การงานได้สะดวก และอาจทรงทำได้ด้วยเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จึงคิดตั้ง
พระมหาอุปราชไว้เป็นที่กีดกัน และเดอดกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระ
มหาอุปราชด้วยเห็นว่าจะเข่ากันกับวังหลวงไม่ได้ ก็จะจำเป็นต้องอาศัย
ตัวท่านทั้งฝ่ายวังหลวงและวังหน้าดังนี้ ความคิดของสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ เช่นผู้อื่นนั้นพื้นฐานดังกล่าวมา แม้ท่านจะคิด

อย่างนั้นจริง ก็เห็นจะไม่กล้ากราบบังคมทูล ฯ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกดเจ้าอยู่หัวเช่นนั้น จึงนำต้นนิษฐานว่า ดมเด็จพระยาบรมมหา
 ศรัถ์รียวงศ์จะได้ยกเหตุอันใดขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกด
 เจ้าอยู่หัว ให้ทรงเห็นความจำเป็นในการที่จะต้องยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ
 ขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ขอนไม่เคยได้ยินท่านผู้ใดกล่าว ได้แต่ดองคิดเคา
 ดูโดยอาศัยความจริงมีอยู่ ๒ ข้อ ข้อ ๑ คือประเพณีที่มณเฑียรดำเ็จราชการ
 บ้านเมืองแทนพระเจ้าแผ่นดินเมื่อยังทรงพระเยาว์ มิได้เคยมีเยี่ยงอย่าง
 ในกรุงรัตนโกสินทร์ แม้เคยมีในสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายครั้งก็มักเป็น
 ภัยอันตรายแก่พระเจ้าแผ่นดินซึ่งยังทรงพระเยาว์นั้น มีตัวอย่างครั้งหนึ่ง
 ที่สุด คือเมื่อสมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้าทรงธรรมได้รับรัช
 ทายาท พระชันษาได้ ๑๕ ปี พระเจ้าปราสาททองเมื่อยังเป็นเจ้าพระยา
 กตาโหม (อย่างเดียวกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรัถ์รียวงศ์เป็นอยู่
 เมื่อในรัชกาลที่ ๔ และมีราชทินนามว่า “ศรัถ์รียวงศ์” คล้ายกันด้วย)
 ได้เป็นผู้ดำเ็จราชการแผ่นดิน จะคัดความที่กล่าวในหนังสือพระราช
 พงศาวดารตรงนั้นมาลงไว้พอให้เห็น (๑)

“อยู่มาเดือนเศษ มารดาเจ้าพระยาตากตาโหมถึงชีพิตักษัย แต่ง
 การศพเสร็จแล้ว เจ้าพระยาตากตาโหมศรัถ์รียวงศ์ออกไปตั้งการปลงศพณวัด
 กุฎ ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนผู้ใหญ่ผู้น้อยออกไปช่วย (ถึง) นอน

(๑) ต้องคัดมายาวสักหน่อย เพราะความตรงนสำคัญแก่เรื่องที่
 วิวินิจฉัย

กราบแล้วว่า อินมาเทากรรุณา (ว่า) ทงนควรณกหนา เจ้าพระยา
 กตาโหมสุริยวงศ์คหวงทชุนนางทงปวงเห็นยงใจอารมณ์เป็นกตางอยู่มีลงใจ
 เป็นเท จังตั้งทลวงพันให้กุมเอาตัวชุนนมหามนตรีและบ่าวไพร่ซึ่งพายเรือ
 มานนไวให้ สัน ทลวงพันกกรุกกันจับเอาชุนนมหามนตรีและไพร่ไปกุมไว้
 ชุนนางทงปวงเห็นตงนคนตกใจหน้าซัดตงทุกคน เจ้าพระยากตาโหม
 สุริยวงศ์เห็นตงนนั้นจึงว่า บัดนี้พระเจ้าแผ่นดินว่าเราทำการประชุมชุนนาง
 พรอมมุดทงนคคการเป็นกบฏ ก็ท่านทงปวงซึ่งมาช่วย โดยสุจริตนั้นจะมี
 พลอยเป็นกบฏไปด้วยหรือ ชุนนางพรอมกันกราบเรียนว่าเป็นธรรมดาอยู่
 แล้ว อุปมาเหมือนหนึ่งนิทาน พระบรมโพธิสัตว์เป็นนายดำเภา คน
 ทงหลายโดยสารไปค้า ใช้ไปไปถึงท่ามกตางมหาสมุทรต้องพายเรือใหญ่ดำเภา
 จะอับปางอยู่แล้ว พระบรมโพธิสัตว์ จึงคิดว่าถ้าจะนั่งอยู่ตงนก็จะพากัน
 ตายด้วยตงนทงดำเภา จึงตั้งสัจจิชฐานว่า ถ้าอาตมาจะดำเภาแก่
 พระบรมโพธิญาณ ขออย่าให้ดำเภาอับปางในท้องมหาสมุทรเลย เศษ
 อานุภาพพระบารมีบรมโพธิสัตว์ ดำเภาจึงมิได้จลาจล แล่นตวงถึง
 ประเทศธานีซึ่งจะไปคานน ก็เหมือนการอื่นเป็นครั้งน ถ้าเภาเทากรรุณา
 หนึ่งตายคนทงหลายก็จะพลอยตายด้วย ถ้าเภาเทากรรุณาคิดการรอดจาก
 ความตาย คนทงปวงก็จะรอดด้วย เจ้าพระยากตาโหมสุริยวงศ์ได้ฟัง
 ชุนนางว่าตงนนักหวเราะ แล้วว่าเจ้าแผ่นดินว่าเราเป็นกบฏแล้วเราจะทำ
 ตามรับตั้ง ท่านทงปวงจะว่าประการใด ชุนนางทงปวงกราบแล้วจึงว่า
 ถ้าเภาเทากรรุณาจะทำการใหญ่จริง ข้าพเจ้าทงปวงจะขอเอาชีวิตตนเอง

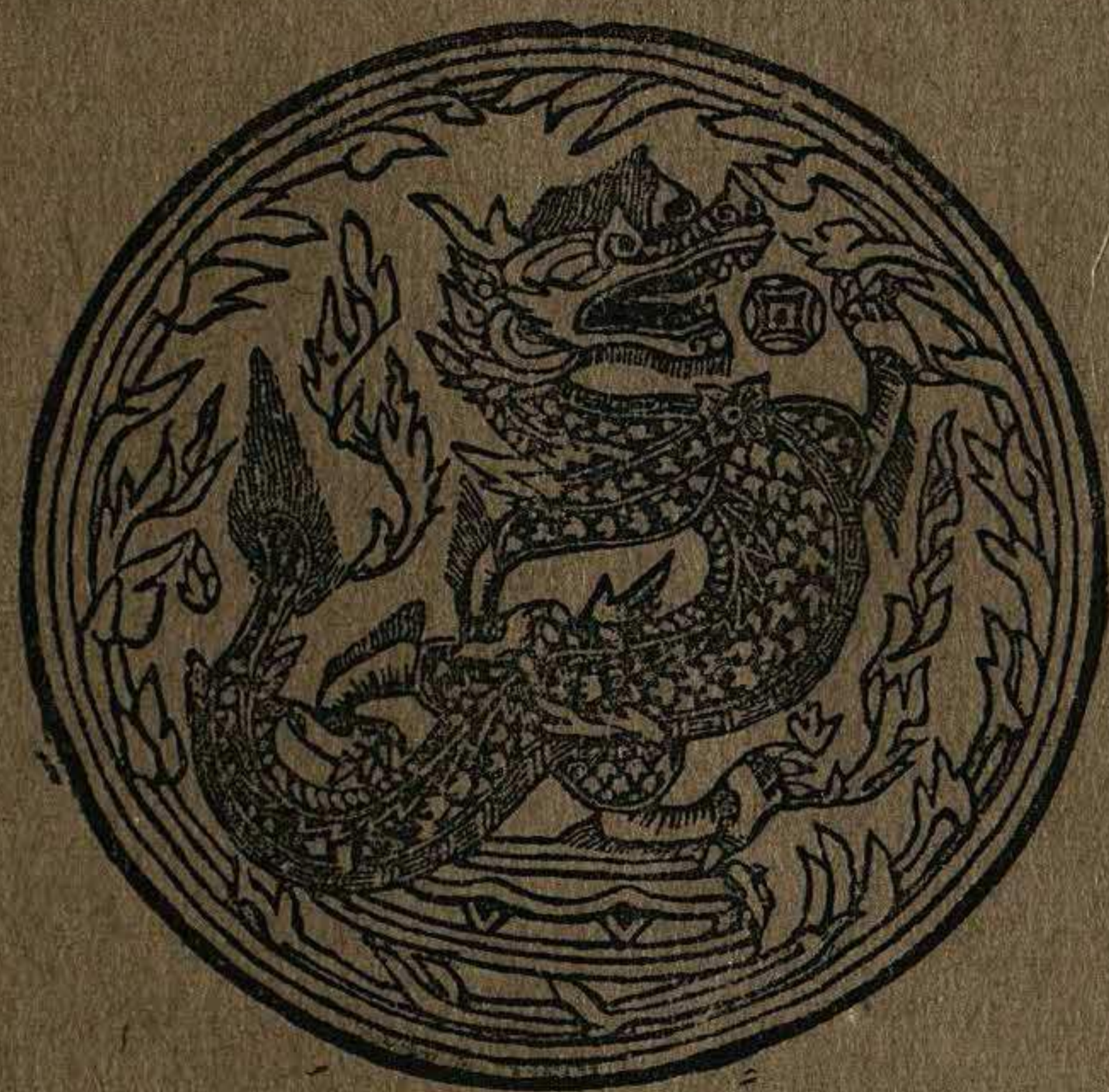
พระคุณตายก่อน เจ้าพระยากตาโหมสุริยวงศ์เห็นขุนนางปลงใจพร้อม
โดยสุจริต ก็จัดแจงเป็นหมวดเป็นกองกำหนดกฎหมายกันนั้นคง ”

“ ครั้นเพลาบ่าย ๓ โมงเศษ จุดเพลิงเผาศพแล้วได้อุคตมฤกษ์เวดา
เจ้าพระยากตาโหมสุริยวงศ์ก็ลงเรือพร้อมด้วยขุนนางทั้งปวงดั่งกร้อยตำ คน
ประมาณสามพันเศษ ล่องเรือด้วยเครื่องศัสตราวุธดั่งมาชนประตูล้ำ วันนั้น
เป็นวันเสาร์ เจ้าพระยากตาโหมสุริยวงศ์ได้เสด็จอู่ท่าทางเกวงดำนมาดำ
ขุนนางและไพร่ตามมาเป็นอันมาก ครั้นถึงหน้าพระกาฬจึงลงจากม้านั่ง
ตั้งจอชี่ฐานว่า ข้าพเจ้าปรารถนาโพธิญาณ ถ้าจะดำเรือแก่พุทธศตมบัติ
เป็นแท้ จะยกเข้าไปล้างผู้อาดใจขอให้ดำเรือดังปรารถนา เสด็จจอชี่ฐาน
แล้วเพลาพลบค่ำ จึงมาตั้งชুমพลอยู่ณวัดสุทธาวาส ครั้นเพลา ๘ ทุ่ม
นั่งคอยฤกษ์พร้อมกัน เห็นพระดำริกรบรมธาตุเสด็จมาแต่ประจิมทิศผ่าน
ไปปราจีนทิศ ได้นิมิตรเป็นมหามงคลฤกษ์อันประเสริฐ ก็ยกพลเข้า
ประตุมงคลสุนทร ให้ทหารเอาชวานพันประตุมงคลสุนทรเข้าไปได้ ด้วย
เดชฤกษ์ภาณีหารอันใหญ่ยิ่ง หามิผู้ใดจะออกต่อต้านมิได้ ก็กรูกัน
เข้าไปในท้องสนามใน ข้าหลวงเดิมซึ่งนอนเวรประจำของร้องกราบทูต
เข้าไปว่า เจ้าพระยากตาโหมสุริยวงศ์ยกเข้ามาได้แล้ว พระเจ้าแผ่นดิน
ได้ฟังตกพระทัยนักมิได้คิดอ่านที่จะต่อสู้ ออกจากพระราชวังกับพวกข้าหลวง
เดิมลงเรือพระที่นั่งหนีไป เจ้าพระยากตาโหมสุริยวงศ์เข้าไปในพระราชวังได้
รู้ว่าพระเจ้าแผ่นดินหนี จึงสั่งให้พระยาเดโช พระยาท้ายน้ำ ไปตามแคใน

เพดาตกลงคนวนนน รุ่งชนเข้าพระยาเดโช พระยาทำยนำท่นพระเจ้าแผ่นดิน
ที่ป่า โมกชน้อยด้อมจับเอาตัวมาได้ เจ้าพระยาตากา ไหมด้รียวงศ์ตั้งให้เอา
ไปดำเรื่ง โทษตามประเพณีกษัตริย์ พระเชษฐาธิราชอยู่ในราชสมบัติหนึ่ง
กับเจ็ดเดือน ”

ความที่คิดมาลงตรงนี้ อยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระ
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับแรกที่
ได้ลงพิมพ์เมื่อบกุน พ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๔ บรรดาผู้ศึกษาพงศาวดาร
ในสมัยนั้น ได้อาศัยอ่านหนังสือฉบับนี้ด้วยกันทงนน เมื่อใครปรารถ
ถึงเรื่องที่จะต้องมีผู้ดำเรื่งราชการแผ่นดิน คิดถึงเรื่องพงศาวดารตรงนี้ก็
คงหวาดหวั่น แม่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ก็คงรู้ ดีกความ
ลำบากใจ ยิ่งความจริงอีกขอหนึ่ง คือที่ราชการบ้านเมืองคงแต่มีฝรั่ง
เข้ามาเกี่ยวข้อง การบังคับบัญชาลำบากยากยิ่งช่นกว่าแต่ก่อน พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถอย
ที่ได้อาศัยกันในการรักษาบ้านเมืองให้เป็นปกติมา ถัดนพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเลยแล้ว ภาระอันลำบากยากยิ่งทงปวงก็จะตกหนัก
อยู่แก่ท่าน ถ้ามีแต่ตัวท่านเป็นคนสำคัญอยู่ในแผ่นดินแต่ผู้เดียว ทำอะไร
คนทงหลายก็จะพากันคอยแต่สงสัย ว่าท่านจะคิดกบฏอย่างเจ้าพระยา
ตากา ไหมด้รียวงศ์ครั้งกรุงศรีอยุธยา จึงเห็นควรจะให้ มีพระมหาอุปราช
ชนไว้ ให้เป็นคนสำคัญในแผ่นดินอีกพระองค์หนึ่งอยู่เห็นอตัวท่าน ท่านอง
เดยวกับเมอมพระบาทสมเด็จพระบรมเกล้าเจ้าอยู่หัว พอเป็นเครื่องบองกัน
ตัวท่านมิให้ถูกสงสัยว่าจะคิดกบฏ บางที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรี

ด้รียวงศ์จะกราบบังคมทูลอธิบายแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 โดยทำนองที่กล่าวมานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็น
 ชอบด้วย แต่มี^{๑๒๑}ที่จะทรงขัดขวางอย่างไร เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่า
 ถ้าจากองมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ส้มเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ก็
 คงได้เป็น เมื่อเป็นแล้วจะยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นพระมหาอุปราช
 ก็คงยกได้ จึงได้มีพระราชดำรัสว่า “ถ้าเช่นนั้นก็นำแบ่งกันเสีย
 ที่ทองสำนามหลวงก็แล้วกัน” นาคคิดวินิจฉัยต่อไปอีกข้อหนึ่งว่า ถ้าหาก
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งดำรงพระชนม์อยู่จนถึงได้ทรงมอบ
 เวนราชสมบัติแก่สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส้มพระราชประสงค์แล้ว
 จะทรงตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราชหรือไม่ ขอนเมื่อคิด
 ใคร่ครวญดูเห็นว่าคงไม่ทรงตั้ง เพราะผิดราชประเพณีสถานหนึ่ง กับอีก
 สถานหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีปกติ ทรงตรัสรองการ
 รอบคอบ มักจะทรงเห็นการไกลกว่า ส้มเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ซึ่งเป็นผู้ฉลาดยิ่งแต่ที่จะแก้ไขกิจการอันเป็นปัจจุบันทันด่วน

TUDC

21/04/2563